

हाम्रो पर्यावरण

उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, कर्णाली प्रदेशद्वारा प्रकाशित वर्ष १ - अंक-५ - बैशाख - २०८३

बँदेलको आक्रमण

मृतक परिवारलाई १० लाख क्षतिपूर्ति

कर्णाली प्रदेश वन निर्देशनालय सुर्खेतले बँदेलको आक्रमणबाट मृत्यु भएको परिवारलाई क्षतिपूर्तिबापत साढे १० लाख रुपैयाँ प्रदान गरेको छ । निर्देशनालयले गत माघ २४ गते दैलेखको भैरवी गाउँपालिका-५, बईटाकुरामा गोठाला गएको बेला बँदेलको आक्रमणबाट मृत्यु भएका ४५ वर्षीय पदमबहादुर विष्टका परिवारलाई आज उक्त रकम क्षतिपूर्तिबापत प्रदान गरेको हो ।

वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको राहत सहयोग निर्देशिका अनुसार कर्णाली प्रदेश सरकारका तर्फबाट १० लाख र राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष बर्दियाका तर्फबाट ५० हजार रुपैयाँ क्षतिपूर्तिबापत पीडित परिवारलाई प्रदान गरिएको निर्देशनालयका निर्देशक शेरबहादुर श्रेष्ठले जानकारी दिनुभयो । उहाँले कर्णाली प्रदेश सरकारका तर्फबाट दिईने १० लाख रुपैयाँ डिभिजन वन कार्यालय दैलेख मार्फत पीडित परिवारको बैंक खातामा प्रदान गरिएको बताउनुभयो ।

उहाँका अनुसार राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष बर्दियाका कार्यालय प्रमुख अजित तुम्बाहाडफे, डाक्टर विकल्प कार्की, निर्देशनालयका डिभिजनल वन अधिकृत गणेश त्रिपाठी, सहायक वन अधिकृत सूर्यप्रसाद शर्मा, डिभिजन वन कार्यालय (भैरी) बाबियाचौरका सहायक वन अधिकृत शेरबहादुर रोकायको उपस्थितिमा मृतककी पत्नी मागिसरा विष्टलाई उक्त रकम प्रदान गरिएको हो । २०८२ माघ २४ गते घरनजिकै गाईभैसी गोठाला गएका बेला घर फर्किने क्रममा बँदेलको आक्रमणबाट ४५ वर्षीय पदमबहादुर विष्टको मृत्यु भएको थियो ।

पाटन तथा खर्क कर्णालीबासीको जीविकोपार्जनको आधार हो : मन्त्री अधिकारी

कर्णाली प्रदेश सरकारका उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरणमन्त्री सुरेश अधिकारीले कर्णालीका पाटन तथा खर्कहरू हिमाली तथा उच्च पहाडी समुदायको जीवनसँग प्रत्यक्ष जोडिएको महत्वपूर्ण प्राकृतिक सम्पत्ति भएकाले यसको दिगो संरक्षण र वैज्ञानिक व्यवस्थापन आवश्यक रहेको बताउनुभएको छ ।

उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालयद्वारा स्वीकृत “कर्णाली प्रदेश खर्क व्यवस्थापन रणनीति तथा कार्ययोजना (२०२६-२०३६)” सार्वजनिक कार्यक्रममा बोल्दै मन्त्री अधिकारीले परम्परागत पशुपालन, घुमन्ते चरन प्रणाली र स्थानीय अर्थतन्त्रको आधारका रूपमा रहेका पाटन तथा खर्कहरू पछिल्लो समय विभिन्न चुनौतीको सामना गरिरहेको उल्लेख गर्नुभयो । उहाँले खर्क क्षेत्रको अव्यवस्थित उपयोग, वन्यजन्तुसँगको द्वन्द्व, जलवायु परिवर्तन तथा युवा पुस्ताको बसाइँसराइका कारण खर्क संस्कृति संकटमा पर्दै गएको धारणा राख्नुभयो ।

मन्त्री अधिकारीले कर्णालीका डोल्पा, मुगु, हुम्ला, जुम्ला, कालिकोट र रुकुम पश्चिम लगायतका हिमाली तथा उच्च पहाडी जिल्लामा रहेका पाटन तथा खर्कहरूले स्थानीय समुदायलाई घाँस, जडीबुटी, पानीको स्रोत तथा पशुचौपायाका लागि चरन क्षेत्र उपलब्ध गराउँदै आएको बताउनुभयो । उहाँका अनुसार यस्ता खर्कहरू केवल पशु चराउने स्थल मात्र नभई स्थानीय संस्कृति, परम्परा र सामुदायिक जीवनशैलीसँग समेत गहिरो रूपमा जोडिएका छन् । विरेन्द्रनगर, सुर्खेतमा २०८३ वैशाख १३ गते आयोजित कार्यक्रममा कर्णाली प्रदेश सरकारअन्तर्गत मुख्यमन्त्री तथा

मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय, उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश वन निर्देशनालय, डिभिजन वन कार्यालय, वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र, भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय तथा पशुपन्छी विकास निर्देशनालयका प्रतिनिधिहरूको सहभागिता रहेको थियो । कार्यक्रममा विभिन्न गैरसरकारी संस्थाका प्रमुख तथा प्रतिनिधिहरूको समेत उपस्थिति रहेको थियो । साथै डोल्पा र जुम्लाका खर्क उपभोक्ताहरूले परम्परागत खर्क व्यवस्थापन, पशुपालन तथा चरन क्षेत्र संरक्षणका अनुभव साझा गरेका थिए ।

कार्यक्रमको अध्यक्षता मन्त्रालयका सचिव अजीतकुमार कर्णले गर्नुभएको थियो । कार्यक्रममा प्रस्तुत गरिएको “कर्णाली प्रदेश खर्क व्यवस्थापन रणनीति तथा कार्ययोजना (२०२६-२०३६)” ले आगामी १० वर्षभित्र खर्क क्षेत्रको संरक्षण, चरन व्यवस्थापन, जैविक विविधताको संरक्षण, स्थानीय समुदायको सहभागिता तथा पशुपालन व्यवसायको प्रवर्द्धनलाई प्राथमिकतामा राखेको जनाइएको छ । विशेषगरी कर्णालीका उच्च हिमाली क्षेत्रमा रहेका पाटन तथा खर्कहरू याक, चौर्री, भेडा र बाखा पालनको प्रमुख आधार मानिन्छन् । गर्मीयाममा हजारौं पशुचौपाया खर्कमा लैजाने परम्परा अहिले पनि जीवित रहेकाले यी क्षेत्रको संरक्षणलाई स्थानीय अर्थतन्त्र र खाद्य सुरक्षासँग समेत जोडेर हेरिएको छ । पाटन तथा खर्कको संरक्षणले बहुमूल्य जडीबुटी, फूलहरूको संरक्षण, उत्पादनमा मद्दत पुग्ने बताइएको छ ।

सम्पादकीय

वन संरक्षण र व्यवस्थापनमा संस्थागत सुदृढिकरण अनिवार्य शर्त

वन कर्णाली प्रदेशको प्रमुख श्रोत हो। कर्णाली प्रदेशका अधिकांश जनताहरूको जीविका वन श्रोतसँग जोडिएको छ। यसका साथै प्रदेश सरकारको राजश्व सङ्कलनको प्रमुख श्रोत पनि वन श्रोत नै रहेको छ। यस महत्वपूर्ण श्रोतको संरक्षण र व्यवस्थापनको जिम्मेवारी प्रदेश सरकार अन्तर्गत उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालयको रहेको छ। कर्णाली प्रदेशको वन संगठनको सेवा सञ्चालन गर्ने निकाय उद्योग पर्यटन वन तथा वातावरण मन्त्रालय हो। वन संरक्षण तथा व्यवस्थापनको लागि हाल मन्त्रालय मातहत १ वटा प्रदेश वन निर्देशनालय, ११ वटा डिभिजन वन कार्यालयहरू र ५८ वटा सब-डिभिजन वन कार्यालयहरू रहेका छन्। उल्लेखित निकायहरू प्रदेश वन निर्देशनालय, डिभिजन वन कार्यालय र सब डिभिजन वन कार्यालयहरूको कर्मचारीहरू २४ सै घण्टा निरन्तर रूपमा खटिएका छन्। वन संरक्षण कार्य केवल वन सेवा प्रवाह मात्र नभई वन अपराध नियन्त्रण समेत भएको हुँदा वन सेवाका कर्मचारीहरू जुनसुकै समयमा खटिनुपर्ने र अन्य सेवाका कर्मचारीहरूभन्दा भौतिक चुनौतीहरूको समेत सामना गर्नुपरेको हुन्छ। तथ्याङ्कहरूले के देखाउँदछ भने विश्वमा हरेक हप्ता २ देखि ३ जना वन कर्मचारीहरूको वन अपराध नियन्त्रणमा विभिन्न संगठित तथा असंगठित तस्करहरूसँगको भिडन्तमा ज्यान गुमाउने गर्दछन्। नेपालमा समेत केही महिना अघि मात्र सागरनाथ वन विकास परियोजनामा कार्यरत वन कर्मचारीले तस्करहरूसँगको भिडन्तमा ज्यान गुमाएको समाचार सेलाएको छैन। तसर्थ यो सेवा अन्य सेवा भन्दा भिन्न कार्यप्रकृति र चुनौतिपूर्ण रहेको छ। वन कर्मचारीहरू ज्यानको बाजी राखेर वन स्रोतको संरक्षण र व्यवस्थापनमा निरन्तररूपमा खटिएको कुरा स्पष्ट हुँदा वन सेवा नै प्रदेश सरकारको सबैभन्दा उपेक्षित हुन पुगेको आभास वन कर्मचारीहरूले गरिरहेका छन्।

वन सेवाका कर्मचारीहरूको व्यवस्थापन यति कमजोर छ कि यस्तो व्यवस्थापनबाट हुने सेवा प्रवाह र वन संरक्षण कार्यको जो कोहीले समेत आँकलन गर्न सक्दछ। वन संरक्षण र व्यवस्थापनमा सबैभन्दा तल्लो स्तरमा खटिने कार्यालय भनेको सब डिभिजन वन कार्यालय हो। सब-डिभिजन वन कार्यालयहरूमा अधिकृतस्तर (सातौं/आठौं) तहका कर्मचारी सहित अन्य कर्मचारीहरू २४ सै घण्टा खटिएर जुनसुकै अवस्थामा पनि तयारी अवस्थामा बस्नुपर्दछ। तर सब डिभिजन वन कार्यालयमा बस्नको लागि आधारभूत आवास सुविधा छैन। कार्यालयमा सामान्य कम्प्युटर, प्रिन्टर छैन। अधिकांस सब डिभिजन वन कार्यालयहरू सडक सञ्जालबाट टाढा रहेका छन् भने सडक सञ्जालको पहुँचमा रहेका सब डिभिजन वन कार्यालयहरूमा एक वटा दुई पाङ्गे सवारी साधन छैन। सवारीसाधन रहेका सिमित सब-डिभिजन वन कार्यालयहरूमा इन्धन/मर्मत लगायतका सुविधा दिईदैन। वन अपराध जतिबेला पनि हुनसक्छ तर सञ्चारको लागि व्यवस्था गरिएको छैन। यस कठिन परिस्थितिमा वन सेवाका कर्मचारीहरूले सामना गरिरहेको चुनौतिलाई सजिलै देख्न र बुझ्न सकिन्छ। सब डिभिजन वन कार्यालयहरूलाई अहिले पनि हेर्ने हो भने नेपाल आजभन्दा करिब एक शताब्दी पुरानो अवस्थामा छ भन्ने आभास हुन्छ। अतः अबको समय संस्थागत सुधार र कार्य प्रवृत्तिमा सुधारको हो। सेवा प्रवाहको लागि आधारभूत सेवासुविधा विहिन अवस्थामा प्रभावकारी सेवा प्रवाहको परिकल्पना समेत गर्न सकिदैन। कर्णाली प्रदेशलाईको प्रमुख आर्थिक श्रोतको संरक्षण र व्यवस्थापनको जिम्मेवारी बोकेको वन सेवाले आफैले आफैलाई परिवर्तन गर्दै व्यवस्थित पाउँदै लैजानु पहिलो जिम्मेवारी हो भने सेवा सञ्चालन गर्ने निकायले मातहतका निकायहरूलाई व्यवस्थित पार्नु समेत दायित्व हो। तसर्थ यतिबेला प्रदेश सरकारले आगामी वर्षको लागि योजना तथा कार्यक्रमहरू तयार गरिरहँदा फिडब्याक रहेका आफ्नै निकायहरूका समस्या समाधानमा समेत ध्यान दिन जरुरी छ।

राष्ट्रिय जैविक विविधता रणनीति तथा कार्ययोजना सम्बन्धी प्रदेशस्तरीय छलफल

नेपाल सरकारको वन तथा वातावरण मन्त्रालयको आयोजना तथा कर्णाली प्रदेश सरकारअन्तर्गत उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालयको समन्वयमा “राष्ट्रिय जैविक विविधता रणनीति तथा कार्ययोजना (२०२६-२०३०)” सम्बन्धी प्रदेशस्तरीय छलफल तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रम वीरेन्द्रनगर, सुर्खेतमा सम्पन्न भएको छ। कार्यक्रममा नेपाल सरकारले तयार गरेको “राष्ट्रिय जैविक विविधता रणनीति तथा कार्ययोजना (२०२६-२०३०)” को मस्यौदामाथि विस्तृत छलफल गरिएको थियो। संघीय, प्रदेश तथा स्थानीय तहबीच समन्वय गर्दै जैविक विविधता संरक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यले आयोजना गरिएको कार्यक्रममा विभिन्न सरकारी निकाय, वन तथा वातावरण क्षेत्रसँग सम्बन्धित सरोकारवाला संस्था तथा विज्ञहरूको सहभागिता रहेको थियो। कार्यक्रममा प्रस्तुत मस्यौदाले सन् २०५० सम्मका लागि “लचिलोपन र समृद्धिका लागि जैविक विविधता” भन्ने दीर्घकालीन दूर दृष्टि तय गरेको छ। यस अवधारणाले प्राकृतिक स्रोत र जैविक विविधताको संरक्षणलाई केवल वातावरणीय मुद्दाका रूपमा नभई आर्थिक समृद्धि, खाद्य सुरक्षा, जलवायु अनुकूलन तथा दिगो विकाससँग जोडेर हेर्ने लक्ष्य लिएको जनाइएको छ। रणनीति तथा कार्ययोजनामा जैविक विविधता संरक्षणका लागि आठ वटा निर्देशक सिद्धान्त समावेश गरिएका छन्। त्यस्तै सन् २०३० सम्म हासिल गर्ने लक्ष्यसहित ३६ वटा राष्ट्रिय जैविक विविधता लक्ष्य निर्धारण गरिएको छ। यी लक्ष्यहरू वन, वन्यजन्तु, जलाधार, कृषि जैविक विविधता, दुर्लभ प्रजाति संरक्षण, जलवायु परिवर्तनको असर न्यूनीकरण तथा स्थानीय समुदायको सहभागितामूलक व्यवस्थापनजस्ता विषयसँग सम्बन्धित रहेको कार्यक्रममा जानकारी दिइएको थियो।

कार्यक्रमका वक्ताहरूले नेपाल जैविक विविधताको दृष्टिले विश्वकै महत्वपूर्ण मुलुकमध्ये एक भएकाले यसको संरक्षणमा सबै तहका सरकार र समुदायको साझा दायित्व रहने बताएका थिए। विशेषगरी हिमाल, पहाड र तराईसम्म फैलिएको नेपालको भौगोलिक विविधताले हजारौं वनस्पति तथा वन्यजन्तु प्रजातिलाई आश्रय दिएको उल्लेख गर्दै कर्णाली प्रदेश जैविक विविधताको हिसाबले अझ संवेदनशील र महत्वपूर्ण क्षेत्र भएको धारणा राखिएको थियो। कर्णाली प्रदेशमा पाइने जडीबुटी, वनस्पति, वन्यजन्तु, उच्च हिमाली पारिस्थितिकीय प्रणाली, रारा क्षेत्र, शे-फोक्सुण्डो क्षेत्र लगायतका प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षणका लागि प्रभावकारी नीति, अनुसन्धान र स्थानीय समुदायको सहभागिता आवश्यक रहेको सहभागीहरूले बताएका थिए। कार्यक्रममा जलवायु परिवर्तन, वन डहेलो, अवैध दोहन, अतिक्रमण तथा मानव-वन्यजन्तु द्वन्द्व जैविक विविधताका प्रमुख चुनौतीका रूपमा औल्याइएको थियो।

कार्यक्रमका प्रमुख अतिथि दिपक ज्ञवालीले राष्ट्रिय रणनीति कार्यान्वयनका लागि प्रदेश र स्थानीय तहको सक्रिय सहभागिता अपरिहार्य रहेको बताउनुभयो। उहाँले जैविक विविधता संरक्षणलाई विकाससँग सन्तुलित रूपमा अघि बढाउनुपर्ने आवश्यकता औल्याउँदै स्थानीय ज्ञान, परम्परा र समुदायको भूमिकालाई प्राथमिकता दिनुपर्ने धारणा राख्नुभयो। कार्यक्रमको अध्यक्षता गर्दै प्रदेश वन निर्देशक शेरबहादुर श्रेष्ठले कर्णाली प्रदेश जैविक विविधताको धनी क्षेत्र भएकाले यसको संरक्षणमा प्रदेश सरकारले विशेष प्राथमिकता दिइरहेको बताउनुभयो। कार्यक्रममा प्रदेश सरकारका विभिन्न मन्त्रालय तथा निकायका प्रतिनिधि, वन कार्यालय, संरक्षणकर्मी, गैरसरकारी संस्था तथा अन्य सरोकारवालासहित करिब ३५ जनाको सहभागिता रहेको थियो। सहभागीहरूले मस्यौदामाथि सुझाव दिँदै स्थानीय आवश्यकता, प्रदेशको भौगोलिक अवस्था तथा समुदायको भूमिकालाई थप समेट्नुपर्ने धारणा व्यक्त गरेका थिए।

कर्णालीमा बढ्दो मानव-वन्यजन्तु द्वन्द्व, राहत रकम अपुग

चालु आर्थिक वर्षमै २०० भन्दा बढी घटना

कर्णाली प्रदेशमा मानव-वन्यजन्तु द्वन्द्वका घटना बढ्दै जाँदा पीडितलाई वितरण गरिने राहत रकम अपुग भएको छ । चालु आर्थिक वर्ष २०८२/८३ को चैत मसान्तसम्म प्रदेशका विभिन्न जिल्लामा २०० भन्दा बढी मानव-वन्यजन्तु द्वन्द्वका घटना घटिसकेको प्रदेश वन निर्देशनालयले जनाएको छ । घटना बढ्दै गएसँगै राहत वितरणका लागि विनियोजित बजेट लगभग सकिएको छ भने थप राहत वितरण गर्न बजेट अभाव भएको जनाइएको छ । प्रदेश वन निर्देशनालयका अनुसार हालसम्म भएका घटनामध्ये १५२ घटनाका पीडित घरपरिवारलाई “वन्यजन्तुबाट भएको क्षतिको राहत वितरण निर्देशिका, २०८०” बमोजिम राहत रकम वितरण गरिसकिएको छ । चालु आर्थिक वर्षमा वन्यजन्तुबाट भएको क्षतिको राहत वितरणका लागि संघीय सरकारबाट सशर्त अनुदानअन्तर्गत ५० लाख रुपैयाँ प्राप्त भएको थियो ।

उक्त रकममध्ये चैत मसान्तसम्म ४९ लाख ९५ हजार ३ सय ५९ रुपैयाँ राहतस्वरूप वितरण भइसकेको निर्देशनालयले जनाएको छ । तर वन्यजन्तु द्वन्द्वका घटना निरन्तर बढिरहेकाले थप २१ लाख रुपैयाँभन्दा बढी रकमको राहत फाइल विभिन्न डिभिजन वन कार्यालयबाट सिफारिस भई निर्देशनालयमा आइसकेको छ । मागअनुसार राहत रकम उपलब्ध गराउन चालु आर्थिक वर्षमा विनियोजित सम्पूर्ण बजेट खर्च भइसकेपछि प्रदेश वन निर्देशनालयले थप बजेट माग गर्दै उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय मा प्रस्ताव पठाएको जनाएको छ । प्राप्त विवरणअनुसार कर्णाली प्रदेशमा सबैभन्दा बढी मानव-वन्यजन्तु द्वन्द्व सल्यान जिल्लामा भएको देखिएको छ । घटनाको प्रकृति हेर्दा

सबैभन्दा धेरै वाली क्षतिका घटना रहेका छन् । वाली क्षतिबाट प्रभावित १३१ घरपरिवारलाई राहतस्वरूप ११ लाख ६० हजार ९ सय ६० रुपैयाँ उपलब्ध गराइएको छ । त्यस्तै पशुधन क्षतिबाट ९ परिवारलाई २ लाख ५५ हजार रुपैयाँ राहत वितरण गरिएको छ भने मानवीय क्षतिबाट १२ परिवारलाई ३५ लाख ७८ हजार ३ सय ६९ रुपैयाँ राहत उपलब्ध गराइएको छ । मानवीय क्षतिबाट हालसम्म ३ जनाको मृत्यु भएको, ८ जना गम्भीर घाइते तथा १ जना सामान्य घाइते भएको विवरण सार्वजनिक गरिएको छ ।

वन कार्यालयका अनुसार वाली क्षति गर्ने मुख्य वन्यजन्तु बाँदर, बँदेल र भालु रहेका छन् । त्यसैगरी मानवीय तथा पशुधन क्षति गर्ने वन्यजन्तुमा बाघ, बँदेल, चितुवा र भालु प्रमुख रहेका छन् । मानव-वन्यजन्तु द्वन्द्वका घटना बढ्दै जाँदा स्थानीय समुदायमा त्रास र निराशा फैलिएको सरोकारवालाहरू बताउँछन् । वन्यजन्तुले खेतीवाली नष्ट गर्ने, पशुधन आक्रमण गर्ने तथा मानवीय क्षति पुऱ्याउने घटनाले ग्रामीण बस्तीहरू बढी प्रभावित बनेका छन् ।

पछिल्लो समय बसाइँसराइका कारण ग्रामीण क्षेत्रका धेरै खेतबारी बाँझो हुँदै गएका छन् । मानव बस्ती नजिक भाडी तथा बूढ्यान बढ्दै जाँदा वन्यजन्तु बस्ती नजिक आउने क्रम समेत बढेको छ । यसले आगामी दिनमा मानव-वन्यजन्तु द्वन्द्वका घटना अझ बढ्न सक्ने संकेत देखिएको छ । रोकारवालाहरूले मानव-वन्यजन्तु द्वन्द्व न्यूनीकरणका लागि दीर्घकालीन योजना, पर्याप्त राहत कोष, वन्यजन्तु नियन्त्रणका उपाय तथा समुदायस्तरमा सचेतना कार्यक्रम आवश्यक रहेको बताएका छन् ।

अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनमा कर्णालीको जैविक विविधता बारे छलफल

मध्यपश्चिम विश्वविद्यालयको आयोजनामा सञ्चालन भएको अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन २०२६ मा कर्णाली प्रदेशको जैविक विविधता, जीविकोपार्जन र मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व न्यूनीकरण सम्बन्धमा विज्ञहरूको छलफल (Panel Discussion) सम्पन्न भएको छ ।

मिति २०८३ वैशाख ११ देखि १३ सम्म भएको कार्यक्रमको दोश्रो दिन वैशाख १२ गतेका दिन उक्त छलफल भएको हो । उक्त कार्यक्रममा विषय विज्ञकोरूपमा कृषि विकास निर्देशनालयका नि. निर्देशक (उपसचिव) चित्रबहादुर रोकाय, उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालयका महाशाखा प्रमुख वरिष्ठ वन अधिकृत शेरबहादुर परियार, जैविक विविधता विज्ञको रूपमा Global Institute for Interdisciplinary studies का कार्यकारी निर्देशक उत्तमबाबु श्रेष्ठ र Upper Karnali Landscape Initiatives का संस्थापक रिन्जिन फुञ्जोक लामा रहनु भएको थियो ।

छलफलमा कर्णाली प्रदेशमा जैविक विविधताको अवस्था, जैविक विविधताको उपयोगबाट समुदायले प्राप्त गरेको र सम्भावित लाभ र मानव-वन्यजन्तु द्वन्द्व न्यूनीकरणको सम्बन्धमा छलफल गरिएको थियो । यसका साथै कर्णाली प्रदेशको जैविक विविधता संरक्षण तथा यसको दिगो उपयोग सम्बन्धमा भएका नीतिगत कार्यहरूको सम्बन्धमा समेत छलफल गरिएको थियो । कार्यक्रमको सहजीकरण मध्यपश्चिम विश्वविद्यालयका प्राध्यापक पुष्पराज आचार्यले गर्नुभएको थियो ।

कर्णालीकोटमा रेडपाण्डा संरक्षणबारे विद्यार्थीलाई सचेतना

दुर्लभ तथा संकटापन्न वन्यजन्तु रेडपाण्डा संरक्षणप्रति समुदाय र विद्यार्थीमा सचेतना अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले डिभिजन वन कार्यालय कालिकोटले रेडपाण्डा संरक्षण सम्बन्धी सचेतनामूलक कार्यक्रम सम्पन्न गरेको छ ।

२०८३ वैशाख २८ गते आयोजित कार्यक्रम श्री चन्द्र सूर्य माध्यमिक विद्यालय मा सम्पन्न भएको हो । कार्यक्रममा विद्यालयका विद्यार्थी, शिक्षक, स्थानीय समुदाय तथा वन कार्यालयका प्रतिनिधिहरूको सहभागिता रहेको

थियो । कार्यक्रममा रेडपाण्डाको परिचय, यसको प्राकृतिक बासस्थान, जीवनशैली तथा संरक्षणको आवश्यकता सम्बन्धी जानकारी दिइएको थियो । वन प्राविधिकहरूले रेडपाण्डा नेपालको हिमाली तथा उच्च पहाडी क्षेत्रमा पाइने विश्वकै दुर्लभ वन्यजन्तुमध्ये एक भएको बताएका थिए । विशेषगरी बाँसको जंगल र चिसो हिमाली वातावरणमा बसोबास गर्ने रेडपाण्डा अहिले विभिन्न कारणले संकटमा पर्दै गएको विषय कार्यक्रममा उठाइएको थियो । सहभागीहरूलाई वन विनाश,

डहेलो, अवैध सिकार, बासस्थान विनाश तथा जलवायु परिवर्तनका कारण रेडपाण्डाको अस्तित्व संकटमा पर्दै गएको वन कार्यालयले जनाएको छ ।

कार्यक्रममा सहभागी विद्यार्थीहरूले वन्यजन्तु संरक्षण, वनको महत्व तथा वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्न आफूहरूले खेल्न सक्ने भूमिकाबारे जिज्ञासा राखेका थिए । सहभागी शिक्षकहरूले विद्यालय तहबाटै वातावरण संरक्षणसम्बन्धी व्यवहारिक शिक्षा आवश्यक रहेको बताएका थिए ।

“वनलाई जनजीवनसँग जोड्नुपर्छ”

कर्णाली प्रदेशका वन, जलाधार, पाटन-खर्क र जैविक विविधता संरक्षणका विषय अहिले नयाँ बहस र नीतिगत प्राथमिकताका रूपमा अघि बढिरहेका छन् । जलवायु परिवर्तन, बढ्दो डढेलो, मुहान सुक्ने समस्या, जडीबुटीको अत्यवस्थित संकलन तथा बसाइँसराइका कारण वन व्यवस्थापनमा चुनौती थपिँदै गएको अवस्थामा कर्णाली प्रदेश सरकारले वनलाई केवल संरक्षणको विषय होइन, जनजीवन र स्थानीय अर्थतन्त्रसँग जोडिएको स्रोतका रूपमा हेर्न थालेको छ । यही सन्दर्भमा कर्णाली प्रदेश वन निर्देशनालयका निर्देशक शेरबहादुर श्रेष्ठसँग जारिएको कुराकानी :

शेरबहादुर श्रेष्ठ

कर्णाली प्रदेश वन निर्देशक

प्रदेश वन निर्देशनालयले चालु आर्थिक वर्षमा कस्तो महत्वपूर्ण कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ ?

प्रदेश वन निर्देशनालयले कर्णालीको भूगोल र आवश्यकता अनुसार फरक-फरक कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ । माथिल्ला पाँच जिल्ला—हुम्ला, मुगु, डोल्पा, जुम्ला र कालिकोटमा “पाटन-खर्क संरक्षण तथा व्यवस्थापन” कार्यक्रमलाई प्राथमिकतामा राखिएको छ । यसअन्तर्गत पाटन क्षेत्रमा रहेका जैविक विविधता, जडीबुटी, जलाधार र पशुपालन प्रणालीको संरक्षण तथा व्यवस्थापनमा काम भइरहेको छ ।

तल्लो पाँच जिल्ला—सुर्खेत, सल्यान, जाजरकोट, रुकुम पश्चिम र दैलेखमा भने समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ । सामुदायिक वन, कबुलियती वन र धार्मिक वनमार्फत दिगो वन व्यवस्थापन, वन पैदावारको सदुपयोग तथा स्थानीय आवश्यकताका लागि काठ, दाउरा लगायत स्रोतको व्यवस्थापनमा जोड दिइएको छ ।

निर्देशनालयले जलाधार संरक्षणलाई पनि महत्व दिएको छ । विशेषगरी सदरमुकाममा खानेपानीका मुख्य स्रोतहरूको पहिचान गरी मुहान क्षेत्रको संरक्षण तथा व्यवस्थापन योजना तयार गरिएको छ । वन क्षेत्रमा रहेका पानीका स्रोत जोगाउन र पुनर्भरण क्षेत्र सुरक्षित गर्न नयाँ कार्यक्रम अघि बढाइएको हो । यसैगरी, जटामसी, लौठसल्ला, सेतकचिनी जस्ता लोपोन्मुख जडीबुटीहरूको अवस्था अध्ययन भइरहेको छ । जटामसीको दिगो संकलनका लागि नयाँ कोटा प्रणाली लागू गरिएको छ भने संकलनकर्तालाई कानुनी तथा प्राविधिक सहजीकरण पनि गरिएको छ ।

पाटन-खर्क संरक्षणको अवधारणा कसरी आयो ? यसले कस्तो प्रभाव पार्छ ?

पाटन-खर्क कर्णालीको मौलिक परम्परा र समृद्धिको आधार हो । यी क्षेत्र केवल चरन भूमि मात्र होइन, बहुमूल्य जडीबुटी, जैविक विविधता, पानीका मुहान र पर्यटनको दृष्टिले पनि अत्यन्त महत्वपूर्ण छन् । नेपालका कुल पाटन क्षेत्रमध्ये करिब ३४ प्रतिशत कर्णालीमा पर्छ भने प्रदेशको

भण्डै ३७ प्रतिशत भूभाग पाटनले ओगटेको छ । अघिल्लो समयमा खर्कलाई केवल पशु चराउने क्षेत्रको रूपमा मात्रै बुझियो । त्यसैले यसको बहुआयामिक महत्व ओझेलमा पर्यो । अहिले भने वन, जलाधार, जडीबुटी, पशुपालन, पर्यटन र स्थानीय जीविकोपार्जनलाई एउटै ढाँचामा व्यवस्थापन गर्ने सोच अघि बढाइएको छ । अब पाटन-खर्कलाई व्यवस्थापन योजनाभित्र ल्याइनेछ । कसले कहाँ चराउने, कसले जडीबुटी संकलन गर्ने, कसरी संरक्षण गर्ने भन्ने अभिलेखीकरण गरिनेछ । यसले अव्यवस्थित दोहन रोक्ने, जडीबुटीको अति संकलन नियन्त्रण गर्ने र चरन व्यवस्थापन सुधार्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

यो रणनीति कसरी तयार भयो ?

यो रणनीति करिब डेढ वर्ष लामो अध्ययन र छलफलपछि तयार गरिएको हो । २०८१ सालमा प्रदेश सरकारले अध्ययन प्रक्रिया सुरु गरेको थियो । विभिन्न अनुसन्धान संस्था, विज्ञ र सरोकारवालासँग सहकार्य गरी पाटन क्षेत्रको अवस्था, जडीबुटीको प्रवृत्ति, पशुपालन, जैविक विविधता तथा भू-उपयोग परिवर्तनबारे अध्ययन गरिएको थियो ।

डोल्पादेखि हुम्लासम्मका क्षेत्रमा स्थलगत अध्ययन गरियो । पशुपालक, स्थानीय समुदाय, पर्यटन व्यवसायी, कृषि तथा पशु सेवा कार्यालय, वन कार्यालय लगायतसँग निरन्तर छलफल गरियो । त्यसपछि रणनीति प्रदेश सरकारबाट स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा गएको हो ।

स्थानीय समुदायले यसलाई कसरी लिएका छन् ?

स्थानीय समुदाय निकै उत्साहित छन् । विशेषगरी पशुपालक किसानहरूले पहिलोपटक आफ्नो समस्यालाई सरकारले प्राथमिकतामा राखेको महसूस गरेका छन् । स्थानीय समुदायले पाटन-खर्क संरक्षण रणनीतिलाई निकै सकारात्मक र उत्साहजनक रूपमा लिएका छन् । अहिले कर्णालीका पाँच जिल्लामा कार्यान्वयनको तयारी भइरहेका क्रममा करिब ८३२ वटा पाटन पहिचान गरिएको छ, जसमा सबैभन्दा धेरै डोल्पामा रहेका छन् । अहिले ती पाटनहरूको व्यवस्थापन योजना तयार गर्ने काम भइरहेको छ । निर्देशनालयले जुम्ला, मुगु, कालिकोट, डोल्पा

लगायत जिल्लामा पुगेर पशुपालक, गोठाला र सरोकारवालासँग छलफल तथा अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ । छलफलका क्रममा पशुपालकहरूले पहिलोपटक सरकारले आफ्ना समस्या सुन्न थालेको अनुभूति गरेका छन् । कृषिमा केही अनुदान भए पनि गोठाला र पशुपालकका समस्या कहिल्यै प्राथमिकतामा नपरेको उनीहरूको गुनासो थियो ।

पाटन क्षेत्रमा भेडा-बाखा चित्तुवाले मार्ने, सुरक्षित गोठ नहुने, उद्योगसँग पहुँच नहुने, छुर्पी र ऊनको बजार नपाउने जस्ता समस्या थिए । अब व्यवस्थापन योजनाले पशुपालकलाई संरक्षणसँगै उद्यमसँग जोड्ने लक्ष्य राखेको छ ।

पाटन-खर्क संरक्षण रणनीति कार्यान्वयनका लागि कस्तो संरचना बनाइएको छ ?

रणनीति कार्यान्वयनका लागि चार तहको संयन्त्र तयार गरिएको छ । प्रदेश तहमा उद्योग, पर्यटन तथा वन मन्त्रालयले समन्वयकारी भूमिका खेल्नेछ । मन्त्रालयले नीति निर्माण, बजेट तथा कार्यक्रम व्यवस्थापनको काम गर्नेछ । जिल्ला तहमा जिल्ला वन समन्वय समिति सक्रिय हुनेछ । जिल्ला समन्वय प्रमुखको संयोजकत्वमा रहने यो समितिमा पालिका प्रमुख, प्रशासन, प्रहरी, उद्योग-वाणिज्य क्षेत्र लगायतका सरोकारवाला सहभागी हुनेछन् ।

पालिका तहमा वन तथा वातावरण समितिअन्तर्गत पाटन-खर्क व्यवस्थापन समिति गठन गरिनेछ । यसले स्थानीय अधिकार, प्रयोग, प्रवेश शुल्क, उपभोक्ता दर्ता तथा नियमनको काम गर्नेछ । उपभोक्ता तहमा भने परम्परागत प्रयोगकर्ता, स्थानीय गोठाला र अन्य उपयोगकर्ताको अभिलेखीकरण गरिनेछ । कसले कति प्रयोग गर्छ, को कति निर्भर छ भन्ने आधारमा व्यवस्थापन योजना तयार हुनेछ ।

यसरी संस्थागत संरचना बनाएर पाटन-खर्क व्यवस्थापनलाई व्यवस्थित गर्ने लक्ष्य राखिएको छ । साथै, जडीबुटी, छुर्पी लगायत उत्पादनलाई दिगो र प्रमाणित उत्पादनको

वाँकी पृष्ठ ५ मा

वनलाई...

रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय बजारसम्म पुऱ्याउने योजना पनि रणनीतिमा समेटिएको छ ।

पछिल्लो समय चुत्रो संकलनको विषय विवादमा आयो । वास्तविकता के हो ?

चुत्रो संकलनको विषयमा धेरै भ्रम फैलिएको थियो । अध्ययनपछि के देखियो भने चुत्रो पूर्ण रूपमा नष्ट भएको होइन । किसानहरूले परम्परागत रूपमा खेतीका लागि यसलाई काट्ने र जलाउने गर्थे । अहिले बजार मूल्य बढेपछि विक्री गर्न थालेका हुन् । अध्ययनले चुत्रो पुनः पलाउने क्षमता राम्रो रहेको देखाएको छ । केही जरा जमिनमा बाँकी रहँदा अर्को वर्ष पुनः उम्रिन्छ । त्यसैले पूर्ण प्रतिबन्ध आवश्यक नभई व्यवस्थित संकलन आवश्यक देखिएको हो ।

निर्देशनालयले डोजर प्रयोग नगर्न, जरासहित नउखेल्न र दिगो संकलन गर्न निर्देशन दिएको छ । अहिले जडीबुटी उद्योग खुलेपछि किसानले प्रत्यक्ष आम्रदानी पनि पाइरहेका छन् ।

मुहान संरक्षण कार्यक्रमले वास्तवमा के गर्छ ?

मुहान संरक्षण भनेको पानी पुनर्भरण हुने क्षेत्र जोगाउने काम हो । अहिले धेरै मुहान सुक्दै गएका छन् । त्यसैले वर्षाको पानी जमिनभित्र सोसिने संरचना निर्माण गरिन्छ—जस्तै साना पोखरी, नाला, खाल्टा आदि ।

यसले जमिनमा चिस्यान बढाउँछ, वन हरियाली कायम राख्छ, डढेलो कम गर्छ र वन्यजन्तुलाई वनमै पानी उपलब्ध गराउँछ । वन्यजन्तु बस्तीमा पस्ने एउटा मुख्य कारण वनभित्र पानीको अभाव पनि हो । सबै पानी पाइपवाट बस्तीमा ल्याइएपछि वन्यजन्तु पानी खोज्दै गाउँतिर आउँछन् । त्यसैले मुहान संरक्षणलाई वन्यजन्तु द्वन्द्व न्यूनीकरणसँग पनि जोडिएको छ ।

डढेलो नियन्त्रण र दिगो वन व्यवस्थापनमा के भइरहेको छ ?

गाउँबाट बसाइँसराइ बढेपछि वनमा पातपतिङ्गर थुप्रिने समस्या बढेको छ । यसले डढेलोको जोखिम पनि बढाएको छ । त्यसैले पातपतिङ्गर व्यवस्थापन गरेर मल बनाउने र कृषि उत्पादनमा प्रयोग गर्ने योजना अघि बढाइएको छ ।

दिगो वन व्यवस्थापनअन्तर्गत बुढा र वृद्धि रोकिन थालेका रुख क्रमिक रूपमा हटाइन्छ र नयाँ विरुवा हुर्काइन्छ । यसलाई वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन भनिन्छ । पहिले “हरियो रुख काट्ने हुँदैन” भन्ने सोच थियो । तर अब वनलाई गतिशील स्रोतको रूपमा व्यवस्थापन गर्ने अवधारणा अघि बढाइएको छ । यसबाट स्थानीयलाई काठ उपलब्ध हुने, उद्योगले कच्चा पदार्थ पाउने र वन स्वस्थ रहने विश्वास गरिएको छ ।

दिगो वन व्यवस्थापन भनेको के हो ? यसलाई किन आवश्यक मानिएको छ ?

दिगो वन व्यवस्थापन भनेको वनलाई वैज्ञानिक ढंगले सक्रिय रूपमा व्यवस्थापन गर्ने प्रणाली हो । रुखहरूको पनि निश्चित वृद्धि उमेर हुन्छ । त्यो उमेर पार गरेपछि रुखको वृद्धि रोकिन्छ, गुणस्तर खस्किन थाल्छ, र क्रमशः कुहिने तथा नष्ट हुने अवस्था आउँछ ।

हामीकहाँ लामो समयसम्म “हरियो रुख काट्ने हुँदैन” भन्ने सोच हावी रह्यो । रुख प्राकृतिक रूपमा ढलेपछि मात्र उपयोग गर्ने प्रवृत्तिले वन व्यवस्थापनलाई निष्क्रिय बनायो । परिणामस्वरूप धेरै रुख बुढा भएर कुहिने अवस्थामा पुगे तर त्यसको उपयोग हुन सकेन ।

दिगो वन व्यवस्थापनले भने वृद्धि उमेर पूरा गरेका रुखलाई योजनाबद्ध रूपमा हटाएर नयाँ विरुवा हुर्कने वातावरण तयार गर्छ । यसलाई वन मास्ने कामका रूपमा होइन, वनलाई पुनर्जीवित र सक्रिय बनाउने प्रक्रियाका रूपमा बुझ्नुपर्छ । वन एक गतिशील प्राकृतिक स्रोत हो—रुख हुर्किन्छ, बुढो हुन्छ र फेरि नयाँ विरुवा उम्रिन्छ । त्यसैले वनलाई पनि गतिशील ढंगले व्यवस्थापन गर्न आवश्यक हुन्छ ।

दिगो वन व्यवस्थापन व्यवहारमा कसरी लागू गरिन्छ ? यसबाट के फाइदा हुन्छ ?

दिगो वन व्यवस्थापन भूगोल, भिरालोपन, वनको प्रकार र रुखको उमेर अनुसार फरक-फरक ढंगले लागू गरिन्छ । नेपालमा प्रायः “सेल्टरउड” वा “माउरुख प्रणाली” अपनाइन्छ, जसमा केही माउरुख सुरक्षित राखेर अन्य परिपक्व रुख क्रमिक रूपमा हटाइन्छ ।

जहाँ सबैभन्दा धेरै बुढा रुख छन्, त्यही क्षेत्रबाट व्यवस्थापन सुरु गरिन्छ । त्यसपछि क्रमशः अन्य क्षेत्रमा विस्तार गरिन्छ, ताकि नयाँ विरुवा हुर्कने वातावरण तयार होस् । यसरी निश्चित रोटेशन अवधिभित्र सम्पूर्ण वन क्षेत्र व्यवस्थापन योजनाअनुसार सञ्चालन गरिन्छ ।

यसबाट वन सक्रिय बन्छ, नयाँ विरुवा बढ्छन् र वनको उत्पादन क्षमता कायम रहन्छ । स्थानीय उपभोक्ता र किसानले आवश्यक काठ प्राप्त गर्न सक्छन् भने फर्निचर उद्योगले पनि स्वदेशी काठ उपयोग गर्न पाउँछन् । अहिले नेपालमा काठ विदेशबाट आयात गर्नुपर्ने अवस्था छ, जबकि आफ्नै वनमा धेरै काठ बुढो भएर कुहिरहेको छ ।

त्यसैले प्रदेश सरकारले स्वदेशी काठको उपयोग बढाउने, काठ तथा दाउरामा आत्मनिर्भर बन्ने र दिगो वन व्यवस्थापनलाई सबै जिल्लामा विस्तार गर्ने नीति अघि बढाएको छ । सुर्खेत, सल्यान लगायत जिल्लामा कार्ययोजना लागू भइसकेको छ । यसको मुख्य उद्देश्य वन फँडानी होइन, वनलाई वैज्ञानिक र दिगो ढंगले व्यवस्थापन गर्नु हो ।

ताल-तलैया र सिमसार संरक्षणमा के भइरहेको छ ?

सिमसार क्षेत्र, ताल-तलैया र जैविक विविधता संरक्षण पनि वन मन्त्रालयको महत्वपूर्ण

कार्यक्षेत्र हो । कर्णालीका माथिल्ला हिमाली तथा उच्च पहाडी क्षेत्रमा रहेका सिमसार क्षेत्रहरू वास्तवमा नदी-नालाका मुहान क्षेत्र हुन् । हिमालको हिउँ परिलएर, पाटन-खर्कमा परेको वर्षा र पानीको पुनर्भरण प्रक्रियाबाट ती क्षेत्रहरू जीवित रहेका छन् ।

कर्णालीका ताल-तलैया र सिमसार क्षेत्रहरू जलाधार प्रणालीसँग प्रत्यक्ष जोडिएका छन् । तर सडक निर्माण, सिल्टेसन, प्रदूषण र भू-उपयोग परिवर्तनका कारण धेरै ताल संकटमा छन् । माथिल्लो क्षेत्रमा धेरै ताल-तलैया छन् । उदाहरणका लागि, हुम्ला जिल्लामा मात्रै करिब ८३० वटा ताल रहेको तथ्यांक छ । त्यसैले कर्णाली प्राकृतिक जलस्रोतका हिसावले निकै धनी प्रदेश मानिन्छ ।

तल्लो क्षेत्रमा भने भूगोल र चट्टानी बनावटका कारण ताल तथा सिमसार क्षेत्रहरूको स्वरूप फरक छ । भेरी क्षेत्रतिर लाइमस्टोन (चुनढुंगा) संरचनाका कारण पानी जम्ने प्राकृतिक क्षेत्र बनेका छन् । बराहताल, जाजुरा दह, कृभिन्दे दह, स्यापु ताल लगायतका ताल-तलैया जैविक विविधता र जल प्रणालीका दृष्टिले महत्वपूर्ण मानिन्छन् ।

तर अहिले यस्ता सिमसार क्षेत्रहरू विभिन्न चुनौतीको सामना गरिरहेका छन् । विशेषगरी सडक निर्माण, अव्यवस्थित भू-उपयोग परिवर्तन र पुनर्भरण क्षेत्रको क्षतिको कारण पानीको प्राकृतिक बहाव प्रभावित भइरहेको छ । कतिपय ठाउँमा सडक तथा अन्य संरचनाले पानीको मूल प्रवाह मोडिदिँदा ताल र सिमसार सुक्ने जोखिम बढेको छ । त्यसैले मन्त्रालयले मुहान तथा पुनर्भरण क्षेत्र संरक्षण, पानीको प्राकृतिक प्रवाह कायम राख्ने, सिमसार क्षेत्रको संरक्षण र जैविक विविधता जोगाउने कार्यक्रमलाई प्राथमिकतामा राखेर काम गरिरहेको छ ।

बराहताल लगायतका क्षेत्रमा गुरुयोजना बनाएर संरक्षणको काम भइरहेको छ । ताल वरिपरि विषादी प्रयोग नियन्त्रण, मुहान क्षेत्र संरक्षण, सिल्टेसन रोकथाम र पर्यावरणमैत्री पर्यटन विकासमा जोड दिइएको छ । तालमा पानीको अक्सिजन स्तर घट्दा माछा मर्ने समस्या पनि देखिएको छ । त्यसैले ताललाई जीवित प्रणालीको रूपमा वैज्ञानिक ढंगले व्यवस्थापन गर्नुपर्ने आवश्यकता बढेको छ ।

अन्तिममा केही भन्नु छ ?

वन संरक्षण केवल रुख जोगाउने काम होइन । यसलाई स्थानीय जनजीवन, रोजगारी, पानी, कृषि, पशुपालन र उद्योगसँग जोड्नुपर्छ । सामुदायिक वनहरूलाई पुनः सक्रिय बनाउने, वनजन्य उत्पादनमा आधारित उद्योग विकास गर्ने, स्थानीयलाई लाभान्वित बनाउने र संरक्षणलाई समुदायको दैनिकीसँग जोड्ने दिशा नै अबको प्राथमिकता हो ।

सुर्खेत उपत्यकामा जल पुनर्भरण र जलाधार संरक्षण गर्न प्रदेश सरकारको ५ करोड बजेट

सुर्खेत उपत्यकामा बढ्दो सहरीकरण, भू-उपयोग परिवर्तन र जलवायु परिवर्तनका कारण पानीका स्रोत सुक्दै जानुका साथै बाढी तथा भू-जोखिमको समस्या जटिल बन्दै गएपछि कर्णाली प्रदेश सरकारले पानी पुनर्भरण तथा जलाधार संरक्षणका लागि नयाँ पहल अघि बढाएको छ ।

भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय सुर्खेतले तयार गरेको “सुर्खेत उपत्यकाको उत्तरी जलाधार गुरुयोजना” कार्यान्वयनका लागि उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालयले चालु आर्थिक वर्षमा ५ करोड रुपैयाँ बजेट विनियोजन गरेको हो । प्रदेश वन निर्देशनालयबाट स्वीकृत उक्त गुरुयोजना खरिद ऐन तथा नियमावलीअनुसार कार्यान्वयनको अन्तिम चरणमा पुगेको कार्यालयले जनाएको छ ।

कार्यालयका अनुसार कार्यक्रम सुर्खेत उपत्यकाको उत्तरी जलाधार क्षेत्र संरक्षण, भूगर्भीय जल पुनर्भरण, प्राकृतिक प्रकोप नियन्त्रण तथा समुदायमा आधारित जल व्यवस्थापनलाई केन्द्रमा राखेर सञ्चालन गरिनेछ । चुरे र महाभारत पर्वत शृङ्खलाबीच अवस्थित सुर्खेत उपत्यका पछिल्ला वर्षमा तीव्र सहरीकरणको

जलाधार व्यवस्थापन रणनीति अघि बढाएको हो । कार्यक्रमअन्तर्गत भूगर्भीय जल पुनर्भरण संरचना निर्माण, जैविक इन्जिनियरिङमार्फत पहिरो नियन्त्रण, प्राकृतिक मुहान संरक्षण

कार्यक्रममा स्थानीय तह, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह, खानेपानी उपभोक्ता समिति तथा अन्य सरोकारवाला निकायको सहभागिता रहने जनाइएको छ । जलाधार संरक्षणका लागि वृक्षारोपण, बाँस तथा स्थानीय प्रजातिका विरुवा रोपण, प्राकृतिक खोल्सा संरक्षण र वर्षाको पानी संकलनलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

यसैगरी, ढल तथा पानी निकास व्यवस्थापन, पहिरो नियन्त्रण, भू-क्षय न्यूनीकरण तथा हरित उद्यम प्रवर्द्धनका कार्यक्रम समेत समावेश गरिएका छन् । स्थानीय समुदायको जीविकोपार्जन सुधारका लागि वातावरणमैत्री कृषि अभ्यासलाई प्रोत्साहन गर्ने लक्ष्य राखिएको छ । कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि भौगोलिक सूचना प्रणाली, रिमोट सेन्सिङ तथा सामुदायिक सहभागितामा आधारित अनुगमन प्रणालीमार्फत नियमित मूल्याङ्कन गरिने कार्यालयले जनाएको छ ।

गुरुयोजनाअनुसार चालु आर्थिक वर्ष २०८२/०८३ मा सुर्खेत उपत्यकाका मुख्य जलस्रोत तथा बाढी जोखिमयुक्त क्षेत्र नेवारेखोला, इत्रामखोला, आपखोली खोला र खोर्केखोलामा बहुउद्देश्यीय चेक ड्याम तथा तटबन्ध निर्माण गरिने भएको छ । यी संरचनाबाट खोला कटान नियन्त्रण, बाढी जोखिम न्यूनीकरण, बस्ती संरक्षण, पानीको बहाव नियन्त्रण तथा नदीजन्य पदार्थको दिगो व्यवस्थापनमा टेवा पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ । साथै माथिल्लो तटीय क्षेत्रमा पहिरो नियन्त्रण, भू-क्षय न्यूनीकरण, पानीका मुहान संरक्षण र भूगर्भीय जल पुनर्भरणमा समेत महत्वपूर्ण योगदान पुग्ने विश्वास गरिएको छ ।

चापमा परेको छ । अनियन्त्रित संरचना निर्माण, वन विनाश तथा प्राकृतिक खोलानालाको अव्यवस्थित प्रयोगका कारण पानीको उपलब्धता घट्दै गएको अध्ययनले देखाएको छ । गर्मीयाममा खानेपानी अभाव चर्किँदै जानुका साथै आकस्मिक बाढी, भूक्षय र ढुवानको जोखिम समेत बढिरहेको जनाइएको छ । यही अवस्थालाई मध्यनजर गर्दै प्रदेश सरकारले वैज्ञानिक अध्ययनमा आधारित दीर्घकालीन

तथा जलवायु परिवर्तनका असर न्यूनीकरणका गतिविधि सञ्चालन गरिनेछन् ।

अध्ययनका क्रममा उपत्यकाका विभिन्न क्षेत्रमा भूगर्भीय जलको अवस्था, मुहानहरूको वितरण तथा पुनर्भरण क्षेत्रको विश्लेषण गरिएको थियो । अध्ययनले उपत्यकाको उत्तरी क्षेत्र भूगर्भीय जल पुनर्भरणका लागि अत्यन्त महत्वपूर्ण रहेको निष्कर्ष निकालेको छ ।

कर्णालीमा मूल संरक्षण र पुनर्भरण योजना

पानीका मुहान जोगाउन सरोकारवालाको जोड

कर्णाली प्रदेशका विभिन्न जिल्लामा खानेपानीका मुख्य मूल (पानीका मुहान) संरक्षण तथा पुनर्भरण योजना तयार गर्ने उद्देश्यले प्रदेश वन निर्देशनालयले सञ्चालन गरेको सरोकारवालासँगको अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्पन्न भएको छ ।

कार्यक्रम कर्णाली प्रदेशका सल्यान, दैलेख, रुकुम पश्चिम, जाजरकोट, डोल्पा, कालिकोट, मुगु, जुम्ला र हुम्ला जिल्लामा आयोजना गरिएको थियो । मुख्य रूपमा सदरमुकाम तथा आसपासका क्षेत्रमा खानेपानी आपूर्ति गर्ने मूल स्रोतहरूको पहिचान, तिनको वर्तमान अवस्था अध्ययन तथा दीर्घकालीन पुनर्भरण योजना तयार गर्ने उद्देश्यले कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको प्रदेश वन निर्देशनालयले जनाएको छ ।

कार्यक्रममा विभिन्न सरकारी कार्यालय, स्थानीय तह, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह तथा स्थानीय जनप्रतिनिधिको उल्लेखनीय सहभागिता रहेको थियो । समग्र कार्यक्रममा १३० जना महिला र १७० जना पुरुष गरी कुल ३०० जना सहभागी भएका थिए। सहभागीहरूमा खानेपानी, सिँचाइ तथा ऊर्जा विकास कार्यालय, सम्बन्धित पालिकाका शाखा, मूल रहेको क्षेत्रका वडा प्रतिनिधि, सामुदायिक वन उपभोक्ता तथा डिभिजन वन कार्यालयका प्रतिनिधिहरू सहभागी रहेका थिए । अन्तरक्रियामा पछिल्लो समय जलवायु परिवर्तन, अनियन्त्रित भू-उपयोग परिवर्तन तथा मानव गतिविधिको

कारण पानीका मूलहरू सुक्दै गएको विषयलाई गम्भीर रूपमा उठाइएको थियो । विशेषगरी पहाडी तथा हिमाली जिल्लामा परम्परागत पानीका स्रोत क्रमशः घट्दै जाँदा खानेपानी संकट गहिरिँदै गएको सहभागीहरूले बताएका थिए । कार्यक्रममा पानीका मुहानमा हुने पानीको प्रवाह, माटो तथा जल सञ्चारको अवस्था, वनस्पति तथा पारिस्थितिकीय प्रणाली, वनले प्रदान गर्ने वातावरणीय सेवा, प्राकृतिक जोखिम, अव्यवस्थित पूर्वाधार निर्माण, सडक विस्तार तथा वन विनाशका कारण स्रोत क्षेत्रमा परेको प्रभावबारे विस्तृत छलफल गरिएको थियो ।

सहभागीहरूले मूल सुक्दै जाँदा स्थानीय जनजीवन, कृषि उत्पादन, पशुपालन तथा दैनिक जीवनमा गम्भीर असर परेको बताएका थिए । कतिपय स्थानमा वर्षौंदेखि प्रयोग हुँदै आएका परम्परागत पानीका स्रोत घट्दै गएको र पानीका लागि टाढासम्म धाउनुपर्ने अवस्था सिर्जना भएको अनुभव समेत सहभागीहरूले साझा गरेका थिए ।

कार्यक्रममा जलस्रोत संरक्षण तथा पुनर्भरणका लागि विभिन्न व्यावहारिक उपायहरू अघि सारिएका छन् । सहभागीहरूले रिचार्ज संरचना निर्माणलाई प्राथमिकतामा राख्दै रिचार्ज पोखरी, रिचार्ज पिट, चेकड्याम, डाइभर्सन नाला, आकाशे पानी संकलन संरचना तथा गल्छी संरक्षण कार्यक्रम प्रभावकारी हुने सुझाव दिएका थिए । त्यस्तै भू-क्षय नियन्त्रण, वृक्षारोपण,

घाँस रोपण, कृषि-वन प्रणालीको विकास, जैविक इन्जिनियरिङ प्रविधिको प्रयोग तथा पानीका स्रोतहरूको नियमित अनुगमनलाई पनि पुनर्भरण योजनाको महत्वपूर्ण पक्षका रूपमा औल्याइएको थियो । कार्यक्रममा सहभागी सरोकारवालाहरूले पानीका स्रोत संरक्षण कुनै एक निकायको मात्र जिम्मेवारी नभई बहुपक्षीय सहकार्यबाट मात्र सम्भव हुने बताएका थिए । भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय, डिभिजन वन कार्यालय, स्थानीय तह, खानेपानी, सिँचाइ तथा ऊर्जा विकास कार्यालय लगायतका सरकारी निकायले समुदायसँग सहकार्य गरेर दीर्घकालीन योजना लागू गर्नुपर्ने आवश्यकता औल्याइएको थियो ।

विशेषगरी कर्णाली प्रदेशका पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रमा पानीका स्रोत संरक्षण अहिलेको सबैभन्दा महत्वपूर्ण वातावरणीय तथा विकाससम्बन्धी चुनौतीका रूपमा देखिन थालेको छ । वर्षा प्रणालीमा आएको परिवर्तन, वन विनाश र अव्यवस्थित विकासका कारण मुहान सुक्दै जाने क्रम बढेपछि प्रदेश सरकारले स्रोत संरक्षण र पुनर्भरणलाई प्राथमिकतामा राखेर योजना अघि बढाउन थालेको जनाएको छ । प्रदेश वन निर्देशनालयका अनुसार अन्तरक्रियाबाट प्राप्त सुझावका आधारमा सम्बन्धित जिल्लाका मुख्य मूल स्रोतहरूको संरक्षण तथा पुनर्भरणका लागि कार्ययोजना तयार गरिनेछ । साथै स्थानीय समुदायको सहभागितामा दीर्घकालीन संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने तयारी गरिएको छ ।

फरेष्ट मोनिटरिङ तथा गुगल अर्थ इन्जिन

सम्बन्धी पाँच दिने तालिम सम्पन्न

कर्णाली प्रदेश सरकारअन्तर्गत वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्रद्वारा आयोजित “फरेष्ट मोनिटरिङ तथा गुगल अर्थ इन्जिन (Google Earth Engine)” सम्बन्धी पाँच दिने तालिम सम्पन्न भएको छ । विरेन्द्रनगर, सुर्खेतमा २०८३ वैशाख ७ गतेदेखि ११ गतेसम्म सञ्चालन गरिएको तालिममा वन तथा वातावरण क्षेत्रसँग सम्बन्धित विभिन्न निकायका १९ जना सहभागी रहेका थिए । तालिमको मुख्य उद्देश्य आधुनिक प्रविधिको प्रयोगमार्फत वन क्षेत्रको प्रभावकारी अनुगमन, विश्लेषण तथा व्यवस्थापन क्षमता अभिवृद्धि गर्नु रहेको जनाइएको छ ।

तालिममा वरिष्ठ प्रशिक्षक राजकुमार रिमाल र प्रशिक्षक विशाल रायमाझीले सहजीकरण गर्नुभएको थियो । कार्यक्रममा परम्परागत भू-सूचना प्रणाली (न्क्स) का सीमिततालाई पार गर्दै क्लाउड-आधारित “गुगल अर्थ इन्जिन (GEE)” प्लेटफर्म प्रयोग गरी वन

क्षेत्रको निगरानी तथा विश्लेषण गर्ने आधुनिक विधिबारे प्रशिक्षण दिइएको थियो । तालिममा सहभागीहरूलाई वनको अवस्था, परिवर्तन र जैविक गतिविधिको विश्लेषण गर्न प्रयोग हुने विभिन्न प्राविधिक उपकरण तथा विधिहरूबारे सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक ज्ञान प्रदान गरिएको थियो । वनस्पतिको स्वास्थ्य अवस्था मापन गर्न प्रयोग हुने NDVI, EVI, NBR जस्ता वनस्पति सूचकांकहरूको गणना र प्रयोगबारे विस्तृत अभ्यास गराइएको थियो ।

त्यस्तै LIBSVM classifier आधारित मेसिन लर्निङ प्रविधिमाफत भू-उपयोग वर्गीकरण गर्ने विधि तथा “टाइम-सिरिज सेग्मेन्टेसन” प्रयोग गरेर वन विनाश तथा भू-परिवर्तनको पूर्व चेतावनी दिने प्रणालीबारे समेत प्रशिक्षण दिइएको थियो । तालिममा सहभागीहरूले उपग्रहीय तस्वीरहरूको विश्लेषण, बादल हटाउने “क्लाउड मास्किङ” प्रविधि, ठूला तथ्याङ्कलाई

विश्लेषणयोग्य बनाउने “Reducer” को प्रयोग तथा “Confusion Matrix” माफत नक्साको शुद्धता परीक्षण गर्ने सीपसमेत हासिल गरेका थिए । वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्रका अनुसार पछिल्लो समय वन क्षेत्रको निगरानी, वन विनाशको अध्ययन, डढेलो नियन्त्रण, जैविक विविधता संरक्षण तथा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव मूल्याङ्कनमा आधुनिक भू-सूचना प्रविधिको प्रयोग बढ्दो क्रममा रहेको छ । सोही आवश्यकतालाई मध्यनजर गर्दै प्रदेशस्तरमा प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन गर्ने उद्देश्यले तालिम सञ्चालन गरिएको जनाइएको छ ।

तालिमका सहभागीहरूले आधुनिक डिजिटल प्रविधि प्रयोग गरी वन क्षेत्रको यथार्थ अवस्था पहिचान, परिवर्तन विश्लेषण तथा तथ्यमा आधारित योजना निर्माण गर्न तालिम उपयोगी भएको बताएका थिए ।

थाकल (Cycas pectinata) को चुनौती र अवसर

राधाकृष्ण दास

डिभिजनल वन अधिकृत, सुर्खेत

नेपाल जैविक विविधताको दृष्टिले विश्वमै समृद्ध मुलुकमध्ये एक हो। हिमाल, पहाड र तराईको विविध भौगोलिक संरचनाले यहाँ हजारौं प्रकारका वनस्पति तथा जीवजन्तुलाई आश्रय दिएको छ। यिनै वनस्पतिमध्ये एक हो “थाकल” भनेर चिनिने ऋथअबक उभअतप्लवतव। यो एक प्राचीन जिम्नोस्पर्म (न्फलकउभक) वनस्पति हो, जसलाई सामान्यतया “साइकस” वा “साइकाड” समूहमा राखिन्छ। यसको स्वरूप हेर्दा खजुरको रूखजस्तो देखिए पनि यो वास्तविक खजुर भने होइन।

थाकल पृथ्वीमा लाखौं वर्षअघिदेखि अस्तित्वमा रहेको वनस्पति समूहको प्रतिनिधि प्रजाति मानिन्छ। त्यसैले यसलाई “जीवित जीवाश्म” (Living Fossil) समेत भन्ने गरिन्छ। वैज्ञानिक तथा विकासवादी अध्ययनका दृष्टिले यो अत्यन्त महत्वपूर्ण वनस्पति हो। नेपालमा यो सीमित क्षेत्रमा पाइने दुर्लभ प्रजातिका रूपमा परिचित छ। विशेषगरी पूर्वी तथा मध्य पहाडी भूभागमा यसको उपस्थिति देखिए पनि कर्णाली प्रदेशको सुर्खेत क्षेत्रमा समेत उल्लेखनीय रूपमा पाइन्छ। विरेन्द्रनगर आसपासका सालका वन क्षेत्रमा थाकल घना तथा कतै छरिएर उम्रिएको अवस्थामा देख्न सकिन्छ। सामान्यतया यो “भट्टे भार” सँग मिसिएर फैलिएको हुन्छ। समुद्री सतहबाट करिब ३०० मिटरदेखि १५०० मिटरसम्मको उचाइमा पाइने भएकाले सुर्खेतका दक्षिण मोहडा भएका वन क्षेत्रमा यसको विस्तार बढी देखिन्छ। थाकलको अर्को विशेषता भनेको यसको भाले र पोथी विरुवा फरक-फरक हुनु हो। यस प्रकारका विरुवालाई वनस्पति विज्ञानमा म्यभअध्यगक एबिलत भनिन्छ।

फागुन-चैतदेखि यसमा फूल फुलन सुरु हुन्छ भने वैशाखदेखि असारसम्म फल लाग्ने गर्दछ। यसको वृद्धि अपेक्षाकृत ढिलो हुने भए पनि उपयुक्त वातावरण पाएपछि यो लामो समयसम्म जीवित रहने वनस्पति हो।

थाकलको चुनौती

थाकल जैविक दृष्टिले महत्वपूर्ण वनस्पति भएपनि वन व्यवस्थापनका हिसाबले यसले केही चुनौती पनि सिर्जना गर्ने गरेको छ। विशेषगरी साल वन क्षेत्रमा यो अत्यधिक फैलिँदा अन्य रुख प्रजातिको पुनरुत्पादनमा असर पुग्ने देखिएको छ। वन क्षेत्रमा थाकल बाक्लो रूपमा उम्रिएपछि नयाँ विरुवाले आवश्यक घाम, पानी र पोषण पर्याप्त मात्रामा पाउन सक्दैनन्। यसले गर्दा साललगायतका मुख्य वन प्रजातिको प्राकृतिक पुनरुत्पादनमा कमी आउँछ। वनस्पतिबीच हुने प्रतिस्पर्धाका कारण अन्य वन विरुवा कमजोर बन्ने तथा वृद्धि प्रभावित हुने समस्या देखिन्छ।

त्यसैगरी थाकल सुकिसकेपछि वन डढेलो फैलिन थप सहयोग पुग्ने वन प्राविधिकहरूको अनुभव छ। सुक्का पात तथा रेसादार संरचनाका कारण आगो चाँडै फैलिन सक्ने भएकाले डढेलो व्यवस्थापनमा चुनौती थपिने गरेको छ। वन व्यवस्थापनका क्रममा अर्को महत्वपूर्ण पक्ष भनेको यसको अत्यधिक फैलावटले वन क्षेत्रको सौन्दर्य र संरचनामा समेत प्रभाव पार्नु हो। कतिपय स्थानमा थाकल अत्यधिक फैलिँदा वनको प्राकृतिक स्वरूप कुरूप देखिने र जैविक सन्तुलनमा असर पर्ने गरेको छ।

चुनौतीभित्र लुकेको अवसर

थाकलका चुनौतीहरू भए पनि यसको महत्व र उपयोगिता निकै व्यापक छ। उचित व्यवस्थापन र उपयोग गर्न सके यो ग्रामीण आयआर्जन, जैविक विविधता संरक्षण तथा हरित उद्यम विकासको महत्वपूर्ण स्रोत बन्न सक्छ। थाकल विशेषगरी पार्क, बगैँचा, रिसोर्ट तथा धार्मिक स्थल सजावटमा प्रयोग हुने आकर्षक वनस्पति हो। यसको हरियाली र विशिष्ट बनावटका कारण ल्यान्डस्केपिङमा यसको माग बढ्दै गएको छ। त्यसैगरी यो प्राचीन वनस्पति भएकाले भूखगितिपलवचथ जफतयचथ अर्थात् जीव विकासको अध्ययनमा महत्वपूर्ण मानिन्छ। वैज्ञानिक अनुसन्धानका दृष्टिले यसको संरक्षण आवश्यक छ। दुर्लभ प्रजातिका रूपमा यसको संरक्षणले नेपालको जैविक विविधता जोगाउन समेत मद्दत पुग्छ।

थाकलले वातावरणीय संरक्षणमा पनि योगदान पुऱ्याउँछ। पहाडी क्षेत्रमा माटो कटान रोक्न र भू-क्षय नियन्त्रण गर्न यसको जराप्रणाली उपयोगी मानिन्छ। वन क्षेत्रको भिरालो जमिनमा यसले माटोलाई समातेर राख्ने भएकाले पहिरो तथा क्षय नियन्त्रणमा सकारात्मक भूमिका खेल्न सक्छ।

यसको फल खानयोग्य मानिन्छ भने पात र रेसाबाट विभिन्न घरेलु तथा सजावटी सामग्री निर्माण गरिन्छ। ग्रामीण समुदायले यसको रेसाबाट डोकी, चटाई, टोकरी लगायतका सामग्री उत्पादन गर्दै आएका छन्। पछिल्लो समय थाकलबाट बनाइने हस्तकलाका सामग्री बजारमा समेत लोकप्रिय बन्न थालेका छन्। विरेन्द्रनगर नगरपालिका वडा नं. ११ मा अवस्थित एक प्राकृतिक रेशा उद्योगले थाकलको पात र रेशा प्रयोग गरी विभिन्न सामग्री उत्पादन गरिरहेको उदाहरण यस क्षेत्रको सम्भावना दर्शाउने महत्वपूर्ण पक्ष हो। यसले स्थानीय स्तरमा रोजगार सिर्जना गर्नुका साथै घरेलु उद्योग प्रवर्द्धनमा समेत योगदान पुऱ्याएको देखिन्छ।

व्यवस्थापनको आवश्यकता

थाकललाई पूर्ण रूपमा नष्ट गर्ने वा नियन्त्रण मात्र गर्ने दृष्टिकोण दीर्घकालीन समाधान होइन। यसको वैज्ञानिक व्यवस्थापन आवश्यक छ। वन क्षेत्रमा अत्यधिक फैलिएको थाकललाई व्यवस्थापन गर्दै उपयोगमुखी ढंगले प्रयोग गर्न सके वनको पुनरुत्पादन सुधार गर्न सकिन्छ। विशेषगरी सामुदायिक वनमार्फत यसको व्यवस्थापन, संकलन तथा प्रशोधनलाई व्यवस्थित गर्न सके स्थानीय समुदायको आयआर्जन बढाउन सकिन्छ। यसबाट गरिब तथा विपन्न समुदायलाई रोजगारी सिर्जना गर्ने सम्भावना पनि उच्च छ।

वन क्षेत्रबाट आवश्यक मात्रामा थाकल हटाएर त्यसको औद्योगिक तथा हस्तकलामूलक प्रयोग बढाउने हो भने एकातिर वनको स्वास्थ्य सुधार हुन्छ भने अर्कोतिर स्थानीय अर्थतन्त्रलाई नयाँ आधार मिल्न सक्छ। त्यसैले थाकललाई केवल समस्या वा भारका रूपमा मात्र हेर्ने होइन, यसको संरक्षण, व्यवस्थापन र व्यवसायिक उपयोगबीच सन्तुलन कायम गर्नु आजको आवश्यकता हो। उचित नीति, अनुसन्धान, प्रविधि र समुदायको सहभागितामार्फत थाकललाई कर्णाली तथा नेपालको वन व्यवस्थापनको अवसरका रूपमा रूपान्तरण गर्न सकिन्छ।

स्थानीयस्तरमा खर्क व्यवस्थापन समिति गठन

डिभिजन वन कार्यालय जुम्लाद्वारा पशुपालक किसानसँग अन्तरक्रिया सम्पन्न

उच्च हिमाली तथा पहाडी क्षेत्रमा परम्परागत रूपमा सञ्चालन हुँदै आएको पशुपालन व्यवसायलाई व्यवस्थित, दिगो र उत्पादनमुखी बनाउने उद्देश्यले डिभिजन वन कार्यालय जुम्लाले पशुपालक किसानहरूसँग जिल्लास्तरीय अन्तरक्रिया तथा छलफल कार्यक्रम सम्पन्न गरेको छ । डिभिजन वन कार्यालय जुम्लाको आर्थिक वर्ष २०८२/०८३ को स्वीकृत वार्षिक जडीबुटी विकास कार्यक्रमअन्तर्गत संघीय सशर्त अनुदानमा सञ्चालित “पाटन, खर्क तथा चरन व्यवस्थापन कार्यक्रम” अन्तर्गत उक्त अन्तरक्रिया आयोजना गरिएको हो ।

कार्यक्रममा पशु अस्पताल तथा पशु सेवा कार्यालय जुम्लाका प्रतिनिधि, जिल्लाका गोठालाहरू, चौरीपालक, गाई, भैसी, भेडा, घोडा लगायत विभिन्न पशुपालन व्यवसायमा संलग्न किसानहरूको सहभागिता रहेको थियो । कार्यक्रममा जुम्लाका उच्च हिमाली क्षेत्रमा रहेका पाटन तथा खर्कहरूको वर्तमान अवस्था, तिनको उपयोग, संरक्षण तथा व्यवस्थापनका विषयमा विस्तृत छलफल गरिएको थियो । सहभागीहरूले पछिल्लो समय जलवायु परिवर्तन, अव्यवस्थित चरन प्रणाली, पानीका स्रोत सुकै जानु तथा युवापुस्ताको पलायनका कारण परम्परागत पशुपालन र खर्क संस्कृति संकटमा पर्दै गएको धारणा राखेका थिए ।

छलफलका क्रममा पाटन तथा खर्क केवल पशु चराउने स्थान मात्र नभई स्थानीय अर्थतन्त्र, खाद्य सुरक्षा, जडीबुटी संरक्षण तथा हिमाली समुदायको जीवनशैलीसँग प्रत्यक्ष रूपमा जोडिएको महत्वपूर्ण सम्पदा भएको उल्लेख गरिएको थियो । विशेषगरी जुम्ला, मुगु, डोल्पा, हुम्ला लगायत हिमाली जिल्लामा चौरी, भेडा, घोडा तथा अन्य पशुपालन व्यवसाय खर्क व्यवस्थापनसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित रहेको सहभागीहरूले बताएका थिए ।

कार्यक्रममा खर्क क्षेत्रको संरक्षण तथा व्यवस्थापनका लागि स्थानीय तहमा “खर्क व्यवस्थापन समिति” गठन गर्ने निर्णय गरिएको छ । यस समितिले चरन क्षेत्रको संरक्षण, उपयोगको मापदण्ड निर्धारण तथा स्थानीयस्तरमा समन्वयात्मक भूमिका निर्वाह गर्ने जनाइएको छ । त्यस्तै पानीका मुहान संरक्षणसम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, स्थानीय गोठ सञ्चालक, चौरीपालक तथा अन्य पशुपालक किसानहरूसँग नियमित अन्तरक्रिया गर्ने तथा पाटन-खर्कको महत्व र संरक्षणसम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने निर्णय गरिएको छ । कार्यक्रममा सहभागीहरूले खर्क क्षेत्रमा पानीको अभाव बढ्दै गएको, कतिपय स्थानमा चरन क्षेत्र घट्दै गएको तथा वनस्पति संरचनामा परिवर्तन देखिन थालेको बताएका थिए ।

सामुदायिक वनको दिगो व्यवस्थापनका लागि योजना तर्जुमा गोष्ठी सम्पन्न

सामुदायिक वनको दिगो संरक्षण, व्यवस्थापन तथा स्थानीय सहभागितामूलक वन विकासलाई प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यले डिभिजन वन कार्यालय जुम्लाले वार्षिक योजना तर्जुमा गोष्ठी सम्पन्न गरेको छ ।

डिभिजन वन कार्यालय जुम्लाको आर्थिक वर्ष २०८२/०८३ को स्वीकृत “दिगो वन विकास तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम” अन्तर्गत आयोजित गोष्ठीमा वन तथा वातावरण क्षेत्रसँग सम्बन्धित आगामी आर्थिक वर्ष २०८३/०८४ का कार्यक्रमहरू प्रस्ताव तथा प्राथमिकता निर्धारण गरिएको हो । गोष्ठीमा डिभिजन वन कार्यालय, विभिन्न सब-डिभिजन वन कार्यालय, सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ जिल्ला कार्यसमिति जुम्ला तथा जिल्लाका विभिन्न सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहका पदाधिकारीहरूको सहभागिता रहेको थियो ।

कार्यक्रममा सब-डिभिजन वन कार्यालयस्तरमा सञ्चालन गरिएका योजना तर्जुमा गोष्ठीबाट प्राप्त योजनाहरूलाई समेत समेटेर थप छलफल गरिएको थियो । स्थानीय आवश्यकता, वन संरक्षणका चुनौती तथा समुदायको अपेक्षालाई आधार बनाएर आगामी वर्षका कार्यक्रमहरू तय गरिएको जनाइएको छ । छलफलका क्रममा सामुदायिक वन व्यवस्थापन, वन डहेलो नियन्त्रण, भू-क्षय न्यूनीकरण, वृक्षारोपण, जैविक विविधता संरक्षण, वन्यजन्तु संरक्षण तथा वनजन्य उद्यम प्रवर्द्धनका विषयलाई प्राथमिकतामा

राखिएको थियो । सहभागीहरूले पछिल्लो समय वन क्षेत्रमा देखिएका चुनौतीहरूबारे समेत धारणा राखेका थिए । विशेषगरी जलवायु परिवर्तन, वन अतिक्रमण, अवैध कटानी, वन डहेलो तथा वन्यजन्तु-मानव द्वन्द्व वन क्षेत्रका मुख्य चुनौतीका रूपमा औल्याइएको थियो । सहभागीहरूले दिगो वन व्यवस्थापनका लागि स्थानीय समुदायको सक्रिय सहभागिता अपरिहार्य रहेको बताएका थिए । कार्यक्रममा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूले वन संरक्षणसँगै आयआर्जनका कार्यक्रमलाई पनि प्राथमिकता दिनुपर्ने सुझाव दिएका थिए । वनमा आधारित जडीबुटी खेती, घाँस उत्पादन, इको-टुरिजम, काठ तथा गैरकाष्ठ वन पैदावारको व्यवस्थित उपयोगमार्फत स्थानीय समुदायको आर्थिक अवस्था सुधार गर्न सकिने धारणा व्यक्त गरिएको थियो ।

त्यस्तै वन क्षेत्रमा भइरहेका विकास निर्माणका गतिविधिलाई वातावरणमैत्री बनाउनुपर्ने, पानीका मुहान संरक्षणलाई वन व्यवस्थापनसँग जोड्नुपर्ने तथा वन क्षेत्रभित्र जैविक विविधताको संरक्षणमा विशेष ध्यान दिनुपर्ने विषयमा पनि छलफल भएको थियो ।

गोष्ठीमा सहभागी सरोकारवालाहरूले सामुदायिक वनहरू स्थानीय समुदायको संरक्षण प्रयासका कारण सफल मोडलका रूपमा स्थापित भएको उल्लेख गर्दै आगामी दिनमा पनि राज्य र समुदायबीच सहकार्य आवश्यक रहेको बताएका थिए ।

दैलेखमा वन संरक्षण, अतिक्रमण नियन्त्रण र पाटन स्वर्क व्यवस्थापनमा सक्रियता

डिभिजन वन कार्यालय दैलेखले वन संरक्षण, वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण तथा वन डहेलो न्यूनीकरणलाई प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यले विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ। जिल्लामा वन तथा जैविक विविधता संरक्षणलाई प्राथमिकतामा राख्दै सरोकारवाला निकायसँग समन्वय, स्थलगत अभ्यास तथा कार्ययोजना निर्माणका गतिविधि अघि बढाइएको कार्यालयले जनाएको छ। २०८३ वैशाख १८ गते जिल्ला स्तरीय वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण एकाइको बैठक सम्पन्न गरिएको छ। बैठक डिभिजनल वन अधिकृत अमरप्रसाद साह को संयोजकत्वमा सम्पन्न भएको थियो।

बैठकमा जिल्लामा बहूदो वन्यजन्तु तथा वनजन्य अपराध नियन्त्रणका लागि प्रभावकारी समन्वयात्मक कार्ययोजना बनाउने विषयमा विस्तृत छलफल गरिएको थियो। कार्यक्रममा वन क्षेत्रसँग सम्बन्धित विभिन्न सरोकारवाला निकायका प्रतिनिधिहरू सहभागी रहेका थिए। छलफलका क्रममा अवैध काठ तस्करी, वन पैदावारको अवैध ओसारपसार, वन्यजन्तुको चोरी-सिकारी तथा वन अतिक्रमणजस्ता गतिविधि नियन्त्रण गर्न संयुक्त प्रयास आवश्यक रहेको औल्याइएको थियो। सहभागीहरूले वन अपराध नियन्त्रणमा स्थानीय समुदायको सहभागिता र सूचनाको भूमिका महत्वपूर्ण हुने बताएका थिए।

बैठकले वन्यजन्तु तथा वनजन्य अपराध न्यूनीकरणका लागि डिभिजन वन कार्यालय, सुरक्षा निकाय, स्थानीय तह तथा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहबीच समन्वयात्मक रूपमा काम गर्ने निर्णय गरेको जनाएको छ। साथै संवेदनशील क्षेत्रको नियमित अनुगमन, सचेतनामूलक

कार्यक्रम तथा निगरानी प्रणालीलाई थप प्रभावकारी बनाउने विषयमा पनि सहमति भएको थियो। यसैबीच दैलेख जिल्लाका विभिन्न वन क्षेत्रमा वन संरक्षण तथा डहेलो नियन्त्रणसम्बन्धी स्थलगत अभ्यास कार्यक्रम पनि सञ्चालन गरिएको छ। जिल्लाअन्तर्गतका डुंगेश्वर सब-डिभिजन वन कार्यालय, महावू सब-डिभिजन वन कार्यालय तथा दुल्लु सब-डिभिजन वन कार्यालय अन्तर्गत रहेका विभिन्न सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहका क्षेत्रमा उक्त अभ्यास गरिएको हो।

स्थलगत अभ्यासका क्रममा वन क्षेत्रमा थुप्रैका सुकेका पात तथा सजिलै आगो सल्किन सक्ने वस्तु व्यवस्थापन गर्ने, कन्ट्रोल बर्निङ (Control Burning) गर्ने तथा फायर लाइन सरसफाइ गर्ने कार्य गरिएको थियो। वन डहेलोको जोखिम न्यूनीकरण तथा आगलागी फैलिन नदिन पूर्वतयारीस्वरूप यस्तो अभ्यास गरिएको जनाइएको छ। वन प्राविधिक

तथा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहका प्रतिनिधिहरूको सहभागितामा गरिएको अभ्यासले वन डहेलो नियन्त्रणसम्बन्धी व्यवहारिक ज्ञान र सीप अभिवृद्धि गर्न सहयोग पुगेको कार्यालयले जनाएको छ। पछिल्ला वर्षहरूमा जलवायु परिवर्तन, लामो खडेरी तथा मानवीय गतिविधिका कारण वन डहेलोका घटना बढ्दै गएका छन्। डहेलोका कारण वनस्पति, वन्यजन्तु, पानीका स्रोत तथा वातावरणीय सन्तुलनमा प्रत्यक्ष असर पर्ने भएकाले समयमै नियन्त्रणका उपाय अपनाउन आवश्यक रहेको कार्यक्रममा जोड दिइएको थियो।

स्थानीय समुदायले वन संरक्षण र डहेलो नियन्त्रणमा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको भूमिका अझ महत्वपूर्ण हुने बताएका थिए। वन क्षेत्रमा जनचेतना अभिवृद्धि, नियमित निगरानी तथा स्थानीय तहसँगको सहकार्यलाई अझ सुदृढ बनाउनुपर्ने आवश्यकता समेत औल्याइएको थियो।

मुगुमा अनुमतिविना यासांगुम्बा संकलन गर्न गएका २५ जना नियन्त्रणमा

जिल्ला प्रहरी कार्यालय मुगुले अनुमतिविना यासांगुम्बा संकलन गर्न पाटन क्षेत्रमा प्रवेश गरेका एक बालिकासहित २५ जनालाई नियन्त्रणमा लिएको छ।

मुगुका विभिन्न पाटन क्षेत्रमा यासांगुम्बा संकलन गर्न गएका उनीहरूलाई प्रहरीले नियन्त्रणमा लिएर जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा ल्याएको जनाएको छ। जिल्ला प्रहरी कार्यालय मुगुका प्रहरी नायब उपरीक्षक रविराज थपलियाले अनुमतिविना पाटन तथा वन क्षेत्रमा प्रवेश गर्ने व्यक्तिहरूमाथि निगरानी कडा पारिएको जानकारी दिनुभयो। हालसम्म

मुगुमा कामारोड गाउँपालिकाले यासांगुम्बा संकलनसम्बन्धी आधिकारिक सूचना सार्वजनिक नगरेकाले अनुमति प्रक्रियाविना पाटन क्षेत्रमा प्रवेश गर्न रोक लगाइएको प्रहरीले जनाएको छ। यासांगुम्बा संकलनको समय नजिकै जाँदा मुगुका विभिन्न यासांगुम्बा क्षेत्रमा सुरक्षा व्यवस्था थप कडा बनाइएको छ। अनुमति नलिई पाटन क्षेत्रमा प्रवेश गर्ने, अवैध संकलन गर्ने तथा अनधिकृत गतिविधि रोक्न प्रहरी र सम्बन्धित निकायले निगरानी बढाएका छन्।

मुगुका दुई दर्जनभन्दा बढी वन तथा पाटन क्षेत्रमा बहुमूल्य र बहुउपयोगी जडीबुटी

यासांगुम्बा पाइने गर्दछ। प्रत्येक वर्ष यासांगुम्बा संकलनका लागि हुम्ला, जुम्ला, बाजुरा, दैलेख, कालिकोट, अछाम लगायत देशका विभिन्न जिल्लाबाट हजारौं संकलनकर्ता पाटन क्षेत्रमा पुग्ने गर्दछन्। हिमाली क्षेत्रको प्रमुख नगदे जडीबुटीका रूपमा परिचित यासांगुम्बा स्थानीय समुदायको मुख्य आम्दानीको स्रोत मानिन्छ। विशेषगरी दुर्गम हिमाली जिल्लाका धेरै परिवारले वर्षभरिको घरखर्च, बालबालिकाको शिक्षा तथा दैनिक जीविकोपार्जनका लागि यासांगुम्बा विक्रीबाट प्राप्त आम्दानीमा निर्भर रहने गरेका छन्।

तस्वीर बोल्लछ

बँदेलको आक्रमणबाट मृत्यु भएका दैलेखका पदमबहादुर विष्टका परिवारलाई प्रदेश सरकारको तर्फबाट राहत रकम प्रदान

खानेपानी पुनर्भरण योजना अन्तर्गत वन क्षेत्रमा निर्माणाधिन पानी पोखरी

डिभिजन वन कार्यालयद्वारा पाटन-खर्क व्यवस्थापन सम्बन्धमा स्थानीयसंग छलफल

सुर्खेत उपत्यकाको उत्तरी जलाधार गुरुर्योजना कार्यान्वयन अन्तर्गत सञ्चालित योजना

वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्रद्वारा सुर्खेतमा आयोजित “फरेष्ट मोनिटरिङ्ग तथा गुगल अर्थ इन्जिन” सम्बन्धी तालिम

डिभिजन वन कार्यालय जुम्लाद्वारा आयोजित पशुपालक किसानसँग अन्तर्क्रिया

“रुख रोपौं: वन जोगाउँ”

प्लाष्टिक भोला प्रतिबन्ध सम्बन्धी कार्ययोजना, २०७८ को कार्यान्वयन सम्बन्धमा सार्वजनिक सुचना

प्रस्तुत विषयमा नेपाल सरकारले जारी गरेको “प्लाष्टिक भोला प्रतिबन्ध सम्बन्धी कार्ययोजना, २०७८ तथा प्लाष्टिकजन्य पदार्थबाट हुने वातावरणीय प्रदूषण न्यूनीकरण गर्न ४० माइक्रोन भन्दा पातलो प्लाष्टिकको उत्पादन, आयात, बिक्रि-वितरण र प्रयोगमा बिक्रम संवत् २०८२ मंसिर १ गते देखि लागू हुने गरी रोक लगाएको हुँदा यस प्रदेश अन्तर्गत स्थापित तथा सञ्चालित प्लाष्टिकजन्य उद्योगहरूले ४० माइक्रोन भन्दा पातलो प्लाष्टिक उत्पादन गरे नगरेको अवस्था यकिन गरी कार्ययोजनाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक सहयोग गरीदिन हुन सम्बन्धित सरोकारवालाहरूलाई अनुरोध छ।

विज्ञान, वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन महाशाखा
उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय,
कर्णाली प्रदेश, सुर्खेत

वन डढेलो लाग्ने कार्य नगर्न र गर्न नदिन उद्योग पर्यटन वन तथा वातावरण मन्त्रालयको अनुरोध

सुस्वास्थ्यम शुरु भएसँगै यस प्रदेशका विभिन्न जिल्लाहरूमा वन डढेलोका घटनाहरू वृद्धि भईरहेको र वन डढेलो लगाउनु प्रचलित कानून बमोजिम दण्डनीय कार्य भएकोले वन डढेलो लाग्ने कुनै पनि कार्य नगर्न र कोही कसैला गर्न नदिनको लागि उद्योग पर्यटन वन तथा वातावरण मन्त्रालयले यो सुचना जारी गरेको छ। साथै वन डढेलोका घटनाहरू देखेमा सम्बन्धित सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह र डिभिजन वन कार्यालय तथा सुरक्षा निकायहरूलाई तत्काल जानकारी गराउनु हुनको लागि समेत अनुरोध छ।

वन डढेलो नियन्त्रणको लागि सबै डिभिजन वन कार्यालयमा वन डढेलो फोकल टिम निर्माण गरी तैयारी अवस्थामा राख्नको लागि समेत सबै सब-डिभिजन वन कार्यालयहरूलाई यो सन्देश जारी गरिएको छ।

कर्णाली प्रदेश सरकार
उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय
वीन्दनगर, सुर्खेत

हाम्रो पर्यावरण

- प्रमुख संरक्षक** : मा. सुरेश अधिकारी, मन्त्री, उद्योग पर्यटन वन तथा वातावरण मन्त्रालय
संरक्षक : श्री अजीत कुमार कर्ण, सचिव, उद्योग पर्यटन वन तथा वातावरण मन्त्रालय,
सल्लाहकार : श्री शेर बहादुर श्रेष्ठ, प्रदेश वन निर्देशक, उद्योग पर्यटन वन तथा वातावरण मन्त्रालय
कानुनी सल्लाहकार : श्री खगेन्द्र खत्री शाखा अधिकृत (कानून) उद्योग पर्यटन वन तथा वातावरण मन्त्रालय
संयोजक : श्री शेर बहादुर परियार, महाशाखा प्रमुख, वन व्यवस्थापन तथा जैविक विविधतासंरक्षण महाशाखा
सदस्यहरू : श्री महेश नेपाली, वन अधिकृत, योजना शाखा
सदस्य-सचिव : श्री निसा उपाध्याय, जलाधार व्यवस्थापन अधिकृत, भू तथा जलाधार व्यवस्थापन शाखा